

Jarosław Kuczer

Uniwersytet Zielonogórski
ORCID 0000-0002-1344-3973
j.kuczer@wpa.uz.zgora.pl

Nowoczesne metody zarządzania administracją państwa nowożytnego. Przykład Śląska w okresie dominacji habsburskiej (1629-1740)

Słowa kluczowe: Śląsk, sejm śląski, administracja, ustrój, urzędy królewskie, urzędy stanowe

Streszczenie. W latach 1629-1740 na Śląsku doszło do istotnych przemian w ramach funkcjonowania administracji królewskiej i stanowej na Śląsku. W niniejszym artykule skoncentrowano się na sposobie myślenia o niej, założeniach reprezentowanych w oficjalnych memoriałach z okresu po wybuchu wojny trzydziestoletniej (1618-1740) oraz na wynikających z nich późniejszych kompetencjach urzędników. Dotyczyły one bezpośrednio ich powoływania, umniejszenia decyzyjności tychże. Na kształt administracji w prowincji wpływ miał fakt zasiadania w gremiach i obejmowania funkcji przez arystokrację i szlachtę zwykłą bezpośrednio podległą królowi czeskiemu i jemu zawdzięczającą awanse i tytuły arystokratyczne. Była to też grupa niezwiązana ze Śląskiem wcześniej, w związku z czym nierozumiejąca istoty tradycji wynikającej z przywilejów stanowych, niehołdująca im, często skonfliktowana już w samym momencie pojawienia się w prowincji ze szlachtą osiadłą tu od stuleci. Ich siła polegała nie na budowanym przez lata respekcie ludności zamieszkującej w księstwach, ale na autorytecie cesarskim.

Modern methods of managing the administration of a modern state. The example of Silesia during the Habsburg domination (1629-1740)

Keywords: Silesia, Silesian parliament, administration, political system, royal offices, offices of the estates of the realm

Summary. In the years 1629-1740, significant changes took place in Silesia as part of the functioning of the royal and state administration in Silesia. This article focuses on the way of thinking about it, the assumptions represented in official memorials from the period after the outbreak of the Thirty Years' War (1618-1740), and the subsequent competences of officials resulting from them. They concerned directly their appointment, diminishing their decision-making power. The shape of the administration in the province was influenced by the fact that the aristocracy and the common nobility, who were directly subordinated to the Czech king and who owed their promotions and aristocratic titles, had their seats in bodies and assumed functions. It was also a group not previously associated with Silesia, and therefore did not understand the essence of the tradition resulting from state privileges, did not adhere to them, often conflicted at the very moment of appearing in the province with the nobility who had settled here for centuries. Their strength did not lie in the respect of the population living in the principalities built over the years, but in the imperial authority.

Państwo nowożytne modelu absolutystycznego pojawiło się w swojej pierwotnej formie już w XVI w. Związane z nim tendencje rozwojowe, głównie szeroko rozumiana centralizacja administracji, krystalizowały się do pierwszych dziesięcioleci XVII w., by wreszcie stać się podstawą zarówno technicznego, jak i światopoglądowego, sprawnego zawiadywania machiną nawy państwowej. Było to widoczne zarówno na poziomie ogólnopaństwowym, tworzeniu nowych struktur, związania z nimi ludzi wybitnych, wykształconych i wiernych sprawom domu panującego, jak i w prowincjach. Taki model pojawił się w Europie najwcześniej w Krajach Dziedzicznych (*Erbländer*) pozostających pod władaniem dynastii Habsburgów jako królów Czech czy Węgier oraz książąt licznych ziem i księstw takich jak Dolna i Górna Austria, Styria, Karyntia, Tyrol, Kraina, gdyż już na przełomie XV-XVI w. w skład wspomnianego Królestwa Czech, niejako stanowiąc trzeci poziom administracji (model: Wiedeń-Praga-Wrocław), wchodził Śląsk wraz z – weryfikowanymi dziś do szesnastu – księstwami o statusie dziedzicznych (bezpośrednio podległych cesarzowi jako królowi Czech) i lennych (posiadających własnych książąt, lenników królewskich)¹. Model ten zaś rozwinięty został w okresie po wybuchu wojny trzydziestoletniej (1618-1648), która umożliwiła jego ponad stuletnią petryfikację, bo aż do przejścia Śląska przez Prusy w 1740/1741 r.²

Dziś wyróżnimy dwie ścieżki podstawowe podejścia do tworzenia nowoczesnych struktur tejże administracji. Pierwszym były założenia, według których tworzonego ducha administracji, sam jej model. Na ich bazie rodziła się koncepcja funkcjonowania, strategię doboru urzędników, podstawy funkcjonalne, analogie austriackie. Drugą ścieżką rozwojową pozostawała sama kreacja struktur administracji państwowej w prowincjach. Co interesujące, nowa doktryna administracyjna nie zerwała z tradycją, a umiejętnie wykorzystywała przywiązanie i zaangażowanie elit, głównie arystokracji i szlachty zwykłej, do partycypacji w życiu publicznym i potrzeby samorealizacji, opierając się na aparacie państwowym. Rozbudowaną strukturę uczyniono niejako atrakcyjną zadaniowo. Nawet arystokracja z tytułem barona, hrabiego czy księcia sięgała teraz szerzej po funkcje już nie tylko na poziomie ogólnopaństwowym, ale i lokalnym właśnie. Na podstawie powyższego stworzono również interesującą grupę tzw. szlachty urzędniczej (*Beamtenadel*, też *Briefadel*, tu: szlachta z przywileju), która wywodziła się często ze stanu mieszczańskiego i dzięki pracom na rzecz monarchy doczekała się awansu społecznego. Proces ten intensyfikowano celową polityką migracyjną, która przyniosła nie-

¹ Do pierwszych zaliczymy przykładowo księstwa opolsko-raciborskie, świdnicko-jaworskie i głogowskie, a do drugich legnickie, brzeskie, wołowskie, ziebickie, oleśnickie.

² Daty krańcowe artykułu opierają się na powołaniu do życia omawianego w artykule Urzędu Zwierzchniego (1629), jako momencie przełomowym w realizacji myśli państwa absolutystycznego w prowincjach oraz schyłku władania habsburskiego w tej części Europy (1740/1741).

spotykane od okresu średniowiecza osadnictwo nowej szlachty, zawdzięczającej pozycję cesarzowi. Grupa ta była analogiczną do tzw. szlachty sukienkowej (*nobles de robe*) we Francji, choć czas jej powstania i zakres działania terytorialnego były znacznie większe, w zasadzie – jeśli odniesiemy się do całości Świętego Cesarstwa Rzymskiego Narodu Niemieckiego – nawet paneuropejskie.

1. Założenia myśli administracyjnej w odniesieniu do Śląska doby XVII w.

Pierwsze założenia budowy nowej administracji Śląska w XVII w. odnosiły się do takich elementów jak centralizacja, profesjonalizacja, konfesjonalizacja i tworzenie elit urzędniczych silnie związanych z panującym *Casa d'Austria*. Już na wstępie zaznaczmy, iż są to wątki silnie się przenikające i ciężko je analizować w oderwaniu, a szczególnym elementem tego procesu pozostawała wspomniana celowa polityka migracyjna.

W cytowanej przez Georga Dessmanna uchwale sejmu śląskiego z 1621 r. znajdujemy informację, iż zgodnie z powstałym podziałem w łonie społeczeństwa „wiernych zauszników cesarza” (*treue Anhänger des Kaisers*) zaczęto upatrywać wyłącznie pomiędzy „wierzącymi katolikami” (*gläubige Katholiken*)³. O ile fakt wspierania osób związanych z dworem nie był niczym nowym, o tyle nowością było właśnie wiązanie z nim wyłącznie katolików i uzależnianie od wyznania możliwości awansu i karier w aparacie państwa we wszystkich krajach dziedzicznych Habsburgów. Po 1648 r. to przede wszystkim katolicy mieli głos w najważniejszych sprawach poszczególnych prowincji (choć tendencja była widoczna i przed jej wybuchem)⁴.

Część szlachty wyczuła postępujący od przełomu XVI i XVII w. triumf idei centralizacji i na nowo sprofilowanej konfesjonalizacji państwa. W Czechach właściwych i na Morawach (*Böhmen und Mähren*) zmieniała ona wyznanie lub przynajmniej balansowała pomiędzy protestanckimi stanami a stronnictwem katolickim. Jednym tchem wymienia się tam takich arystokratów jak Wilhelm Slavata, Michael Adolf von Althan, bracia Karl, Maximilian i Gundaker von Liechtenstein, którzy zaczęli nadawać ton zmianom. Tam też dość wcześnie, bo jeszcze w 1599 r. katolikom przekazano trzy najwyższe urzędy *Herrenstandu*, mianowicie *Oberkanzlera*,

³ G. Dessmann, *Geschichte der Schlesischen Agrarverfassung*, Strassburg 1904, s. 188-189.

⁴ E. Schimka, *Zusammensetzung des nō. Herrenstandes 1520-1620*, Wien 1967, s. 12; J. Miller, *Absolutism in Seventeenth-Century Europe*, Singapore 1990, s. 160-165; T. Winkelbauer, *Grundherrschaft, Sozialdisziplinierung und Konfessionalisierung in Böhmen, Mähren, Österreich unter der Enns im 16. und 17. Jahrhundert*, [w:] *Konfessionalisierung in Osteuropa. Wirkungen des religiösen Wandels im 16. und 17. Jahrhundert in Staat, Gesellschaft und Kultur*, red. J. Bahlcke, A. Strohmezer, Stuttgart 1999, s. 314.

Oberhofmeistersa i *Oberstlandrichtera*⁵. Podobnie na Śląsku – nie tylko do podpisania konwencji altransztadzkiej (1707), ale w istocie do 1740 r. urzędy królewskie najchętniej powierzano katolikom. Wprawdzie układ szwedzko-austriacki z 1707 r. zobowiązywał cesarza do równego traktowania w służbie publicznej zarówno katolików, jak i protestantów, w rzeczywistości jednak nie było to przestrzegane. Symbolicznym faktem pozostaje, iż do jego wykonania wyznaczono trzech komisarzy katolickich⁶.

Na okres pierwszych lat wojny trzydziestoletniej przypadła ewolucja relacji społeczeństwa wobec władzy. Polegała ona na znalezieniu formuły właściwej dla odwrócenia ról króla i stanów oraz oddaniu w ręce arystokracji patronatu nad polityką wewnętrzną w prowincjach. Wraz z rodzącym się „nowym” systemem władzy pojawiły się oficjalne memoriały i odezwy, w których autorzy kreślili kierunek zmian. Pisma te stanowiły intelektualną, rozumną i świadomą formę dla późniejszych zmian. W 1625 r. Ślązak, Otto von Nostitz (1574-1630), radca dworu Rzeszy i wicekanclerz Nadwornej Kancelarii Czeskiej, w wydanym przez siebie memoriale sugerował cesarzowi stworzenie na Śląsku partii/koterii – w sensie grupy ludzi – która pozostawałaby wierna jego polityce⁷. Starano się równocześnie, aby arystokracja czuła stałą potrzebę kontaktu z dworem, a nawet uważano, iż należy uzależnić ją od niego bez względu na odległość, m.in. właśnie przez rozdawnictwo urzędów w poszczególnych ziemiach⁸.

Dzięki podporządkowaniu życia publicznego, jak czytamy, miano by odsunąć ewentualne niebezpieczeństwo ponownego wystąpienia antyhabsburskiego. Autor planował zmiany w administracji przez wprowadzenie do niej szlachty typowo „urzędniczej”, tzn. awans zawdzięczany właśnie pracy w administracji. Wzrost znaczenia takiego aparatu miał się odbyć kosztem decyzyjności sejmu śląskiego jako ciała „wielowątkowego” i „niezdolnego do współpracy”. Nostitz wskazywał, że prawo, aby być silnym fundamentem władzy, zawsze musi być kojarzone z ideologią, jaką powinien być w tym przypadku katolicyzm. Ukazywał niebezpieczeństwo ekspansji kalwinizmu, którym patronowali tacy magnaci jak Piastowie, książęta legnicko-brzescy czy Schönaichowie, wolni panowie stanowi na Siedlisku i Byto-

⁵ Ch. v. Eickels, *Schlesien in böhmischen Ständestaat. Voraussetzungen und Verlauf der böhmischen Revolution von 1618 in Schlesien*, Köln-Weimar-Wien 1994, s. 98-99; T. Válka, *Karrieristen oder fromme Männer? Adelige Konvertiten in den böhmischen Ländern um 1600*, „Frühneuzeit-Info” 1999, nr 10, z. 1-2, s. 9-10.

⁶ D. v. Velsen, *Die Gegenreformation in den Fürstentümern Liegnitz-Brieg-Woblaw. Ihre Vorgeschichte und ihre staatsrechtlichen Grundlagen*, Leipzig 1931, s. 132.

⁷ Jego treść przypisywana była czasem burgrabiemu Karłowi Hannibalowi von Dohna: H. Hübner, *Die Verfassung und Verwaltung des Gesamtstaats Schlesien in der Zeit des Dreißigjährigen Krieges*, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Altertum Schlesiens” 1925, nr 59, s. 77.

⁸ M. Hengerer, *Kaiserhof und Adel in der Mitte des 17. Jahrhunderts. Eine Kommunikationsgeschichte der Macht in der Vormoderne*, Konstanz 2004, s. 114.

miu Odrzańskim (ci opowiedzieli się wszak po stronie wrogiej Habsburgom). Dlatego też zamierzano zamknąć szkoły kalwińskie i zastąpić je katolickimi. Młodzieży zabroniono pobytu na uniwersytetach kalwińskich, biskupa i książąt zaś należało według autora memoriału zobowiązać do utworzenia wyższych uczelni, głównie akademii. Starostami generalnymi Śląska mieli być od tej pory mianowani książęta-biskupi wrocławscy, a władza lokalna, przykładowo starostów księstw, oddana w ręce katolików. Memoriał zmierzał do zniesienia zasad tolerancyjnego listu majestatycznego (deklaracja poszanowania praw protestantów) z 1609 r., jednak nie zakładał bezpośrednich prześladowań szlachty protestanckiej na Śląsku. Postulowano powolny powrót „do starych zasad monarchii”, przez co rozumiano wyłącznie rządy dysponentów władzy monarszej, a nie, jak dotąd, zdecentralizowanej, oddolnej, wypracowanej w średniowieczu, władzy stanów⁹.

Podobnie sprawę ujmował jezuita nyski, Christoph Weller, który również w 1625 r. przedstawił szeroki program rekatolicyzacji prowincji. Autor określił, iż dla rozwoju Śląska niezbędne będzie poparcie „stronnictwa katolickiego” (*catholische Partey*) w strukturach administracji. Konsekwentnie postulował nadawanie dóbr wyłącznie stronnikom dworu – katolikom, a tą drogą i urzędów wraz z nadaniem tytułu szlacheckiego bądź arystokratycznego. Całkiem jawnie zalecał tworzyć silną, lojalną grupę osób o „szerokich, choć precyzyjnie [dookreślonych] kompetencjach” (*breite, aber präzise Competenzen*). Wyłącznie Koronie zawdzięczałaby ona zarówno awans społeczny, jak i dobra doczesne, majątki pozwalające wchodzić w skład nowej elity polityczno-majątkowej i budujące poczucie elitarności¹⁰.

O praktyce wzmacniania roli szlachty obcej, jako elemencie tworzenia takiego stronnictwa, w nowej rzeczywistości świadczą spisy migrantów. Sporządzane corocznie, odnosiły się do osób, które uzyskały śląski indygenat (prawa polityczne) i inkolat (prawa majątkowe). Jeden z takich dokumentów, przechowywany w Archiwum Narodowym w Pradze, podaje dokładną liczbę imigrantów, którym nadano je w 1701 r. Prócz licznej szlachty zwykłej spoza Śląska znalazło się w nim siedem osób z arystokracji (*Herrenstandu*). Wśród nich odnajdujemy hrabinę Cöselin (Cosel), hrabiego du Hautois de Bronne oraz hrabiego von Platten osiadłych w księstwie głogowskim, barona von Stechau z Brandenburgii w księstwie wrocławskim oraz

⁹ Acta Publica, Verhandlungen und Correspondenzen der Schlesischen Fürsten und Stände, t. 5, red. J. Krebs, Breslau 1889, s. 9-15; H. Jedin, *Zwei Denkschriften über die Gegenreformation in Schlesien*, „Archiv für Schlesische Kirchengeschichte” 1938, nr 3, s. 212-215; G. Jaeckel, *Stände und Volk in Abwehr gegen kirchliche und verfassungsrechtliche Restauration 1621-1629*, „Jahresbericht für schlesische Kirchengeschichte” 1961, nr 40, s. 12-14; M. Konopnicka-Szatarska, *Duchowieństwo zakonne realizatorem habsburskiej polityki kontrreformacyjnej w księstwie głogowskim*, [w:] *Klasztor w państwie średniowiecznym i nowożytnym*, red. M. Derwich, A. Pobóg-Lenartowicz, Wrocław–Opole–Warszawa 2005, s. 447.

¹⁰ H. Jedin, *Eine Denkschrift über die Gegenreformation in Schlesien aus dem Jahre 1625*, [w:] *Kirche des Glaubens*, red. H. Jedin, t. 1, Freiburg 1966, s. 395-412.

barona Franza von Tiepold – królewskiego radcę Urzędu Zwierzchniego, barona Tobiasa von Haßlingen, pozostającego w stopniu *Generalfeldzugmeistersa* oraz barona Juliusa Augustusa von Bethaner z księstwa Brunszwik-Lüneburg w księstwie świdnicko-jaworskim. Wszystkie one uzyskały również lub urząd, lub ekspektatywę na takowy. Wszyscy nowi posesjonaci pozostawali wyznania katolickiego. Wszyscy mężczyźni z tego spisu uzyskali urzędy oraz tytuły arystokratyczne bezpośrednio po pojawieniu się na Śląsku¹¹.

2. Funkcjonowanie centralnych zgromadzeń i urzędów Śląska

Do budowy nowej administracji, jak wspomniano, posłużono się istniejącymi już strukturami. Aby projekt się powiódł, należało dokonać przededefiniowania jej istoty i weryfikacji wspomnianych wyżej „kompetencji” urzędów. Istniejące dotychczas dwa piony urzędnicze dzieliły się na administrację królewską i administrację stanową. Od początków XVII w. oba pozostawały już wyłącznie w gestii rozdawnictwa królewskiego. O ile wcześniej król miał jedynie zatwierdzić decyzję stanów zgromadzonych w sejmikach księstw, o tyle teraz one wyrażały, a w zasadzie były zobowiązane do wyrażenia zgody na nominacje monarsze. Dotyczyło to zarówno pionu urzędów królewskich: starosta księstwa i przydani mu urzędnicy, jak i pionu danych urzędów stanowych: starsi ziemscy, poborcy podatkowi, pełnomocnicy ziemscy, sędziowie ziemscy, asesorzy ziemscy etc. Właśnie w taki sposób odwrócono relacje względem zwierzchności istniejących już urzędów, łamiąc dotychczasowe przywileje ziemskie społeczeństw zamieszkujących księstwa.

Zgromadzenia śląskie z sejmem śląskim na czele, znanym po ok. 1662 r. konwentem publicznym (*conventus publicus*), stały się rodzajem ciał kadłubowych. Sejm wrocławski zajmował się teraz głównie zatwierdzaniem decyzji króla, a sejmiki księstw stały się gremiami w kompetencjach zbliżonymi niemal wyłącznie do sejmików gospodarskich w dawnej Rzeczypospolitej. Ewentualne prawa podstawowe, takie jak nadawanie praw do ziemi osobom nowym, nadawanie im praw politycznych ziemi czy powoływanie na urzędy i zwoływanie pospolitego ruszenia, zostały w praktyce zawieszane¹². Nie posiadając realnej władzy reprezentanckiej, książęta już bardzo niechętnie pojawiali się podczas obrad sejmu, wysyłając tam raczej swoich posłów. Przykładowo z końcem epoki (1741) Schaffgotschów (aktualni wówczas książęta-biskupowie) reprezentował baron Melchior Andreas von Rottenberg i Franz Anthon von Gilgenheim, Wirtembergów oleśnickich Carl Conrad von Pein und Wechmar, George Heinrich von Haupt, Liechtensteinów opawsko-karniowskich baron Peter Leopold von Orlick und Łaziska oraz Johann

¹¹ Národní archiv v Praze, ČDK, 752, sygn. IV D 1, krt. 409.

¹² K. Orzechowski, *Historia ustroju Śląska (1202-1740)*, Wrocław 2005, s. 207-209.

Christoph von Conrad, Lobkowitzów zagańskich Johann Maximilian von Li-
enthal, a Auerspergów ziebickich Gottfried Alexander von Mennicht. Już taka
reprezentacja świadczyła o znacznym umniejszeniu pozycji tego gremium¹³.

Nowa struktura urzędnicza przedstawiała się następująco. Na czele Śląska stanął
starosta śląski i przydany mu Urząd Zwierzchni (*Oberamt*), który wcześniej był
urzędem starosty śląskiego. Teraz starosta wraz ze swoim zastępcą byli już jednymi
z urzędników tej instytucji, a na jej czele mógł stać wyłącznie biskup wrocławski.
W czasach wojny urząd starosty sprawowali wprawdzie także książęta świeccy,
ale ich przywiązanie do monarchii nie budziło żadnych wątpliwości. W okresie
po 1648 r. wpływ na działanie Urzędu Zwierzchniego miała głównie arystokracja
katolicka, której pochodzenie było dość zróżnicowane i w dużej mierze nierodzi-
me. Co interesujące, zwłaszcza biskupom pochodzenia nieśląskiego odejmowano
czasem ciężar sprawowania tego urzędu i zarządu całością Urzędu Zwierzchniego,
ograniczając do sprawowania pieczy nad Kościołem śląskim, co świadczy o upadku
tego urzędu. Wówczas zdarzało się, że przez cesarza wyznaczany był tzw. Dyrektor
urzędu. W taki sposób postąpiono np. w przypadku księcia-biskupa Ludwika Fran-
ciszka von der Pfalz und Neuburg w 1682-1684, zastępując go Janem Kacprem II von
Ampfingen, oraz w 1719 r. Johannem Antonim von Schaffgotschem. Sam Ludwik
Franciszek pozostał księciem-biskupem do 1732 r., a jego następca, Filip Ludwik
von Sinzendorf, w ogóle nie objął urzędu Starosty Generalnego Śląska. Z kolei
w latach 1671-1676 Fryderyka von Hessen-Darmstadt zastępowali kolejno katolicy:
książe Wacław Euzebiusz von Lobkowitz oraz hrabia Rzeszy Christoph Leopold
von Schaffgotsch¹⁴. Starosta miał teraz reprezentować króla względem stanów, spra-
wować władzę zwierzchnią i koordynować prace starostów księstw dziedzicznych,
„miał prawo” ogłaszania zarządzeń królewskich, oficjalnie był rozjemcą w sprawach
pokoju ziemskiego, czyli w kwestiach sądowniczych, przewodniczył Trybunałowi
Książęcemu rozstrzygającemu w sprawach sądowych książąt oraz miał przewodni-
czyć obradom Sejmu Śląskiego i odbierać przysięgi lenne z rąk książąt w imieniu
cesarza przed powołaną do tego komisją składającą się z urzędników wchodzących
w skład Urzędu Zwierzchniego. Wszystkie z wymienionych kompetencji były
w rzeczywistości pozbawione mocy sprawczej bez walidacji królewskiej.

Urząd Zwierzchni składał się z wielu urzędników, do których zadań należały
już szersze niż wcześniej prerogatywy. W państwie Habsburgów to w ich ręce
włożono autentyczne uprawnienia królewskie. Były to m.in. dbałość o sprawy
kultu, majątki królewskie – królewszczyzny, kamerę królewską, pieczę nad egze-
kucją wyroków królewskich, poleceń, zarządzeń, dbałość o funkcjonowanie zadań
militarnych mieszkańców prowincji, o bezpieczeństwo publiczne, w tym kontakty

¹³ J.D. Köhler, *Schlesische Kern-Chronik...*, t. 1, Nürnberg 1741, s. 311 i n.

¹⁴ K. Orzechowski, *Historia ustroju Śląska...*, s. 200-202.

z Rzeczpospolitą Obojga Narodów. Efekty ich pracy były bezpośrednio raportowane do Wiednia. O braku decyzyjności przy jednolitej centralizacji ośrodka wrocławskiego świadczył fakt, iż początkowo w jego skład wchodziło prócz starosty jedynie trzech radców.

Bezpośrednio po utworzeniu gremium, w 1629 r., urząd kanclerza *Oberamtu* powierzono twórcy myśli przebudowy administracji, wspomnianemu już baronowi Christianowi von Nostitz. Był on prawdopodobnie pomysłodawcą jego powołania, o czym wspominaliśmy w pierwszej części artykułu. Po wojnie trzydziestoletniej, a dokładnie po 1655 r., na jego czele stanął znany polityk, założyciel Brzegu Dolnego, baron Georg Abraham von Dyhern¹⁵. Zwróćmy uwagę, iż reprezentując władzę cesarską, to właśnie kanclerz, baron Fragstein, odebrał hołd stanów księstw legnickiego, brzeskiego i wołowskiego w 1675 r., co było trudną do przecenienia manifestacją władzy Habsburgów, gdy po śmierci ostatniego Piasta przejęli oni tam władzę jako książęta dziedziczni¹⁶. Od 1699 r. kanclerzem pozostał katolik, Johann Adrian von Plencken, który pełnił tę funkcję do śmierci w 1719 r.¹⁷ Z kolei jeszcze w 1741 r. funkcja ta była sprawowana przez jego bratanka, barona Johanna Aarona Adriana von Plencken¹⁸. Urzędnik ów, czasem określany Głównym Komisarzem (*Obercommisarius*), stał na czele kolegium Urzędu Zwierzchniego (*Ober-Amts-Collegium*) składającego się z 15 lub nawet 18 radców (*Ober-Amts-Räte*). Ich spotkania odbywały się przy podziale na ławę uczonych (*Gelehrtenbank*), ławę rycerstwa (*Ritterbank*) i ławę panów (*Herrenbank*). Analiza problemu dowodzi, iż zarówno pierwszą ławę składającą się ze szlachty tytularnej, jak i ławę drugą stanowili urzędnicy z grupy *Beamtenadel* lub *Briefadel* właśnie, jednocześnie wyłącznie katolicy¹⁹.

Istnienie powyższych ław warunkowało zarządzenie królewskie z 1639 r. Już taki podział kolegium inklinował miejsce i rolę arystokracji w pracach urzędu. Przykładowo w 1634 r. najważniejszymi osobami tego ciała stali się radcy baron Balthazar Heinrich von Oberg oraz baron Christian Ludwig von Stahrenberg²⁰. W późniejszym czasie ważną rolę odgrywali przedstawiciele rodu Haugwitzów, co w myśl zasady

¹⁵ Narodni Archiv Praha, ČDK, 752, sygn. IV D 1, krt. 426, Rathstittel, Presburg, 23. März 1647, von Dyhren Georg Abraham, Schlesischer Obercommisarius oraz Freiherrrenstand Incolat in Herrenstand 12. July 1655, Freiherr Georg Abraham von Dyhren.

¹⁶ J.CH. Köllner, *Wolaviografia oder accurate Beschreibung der Stadt Wohlau in Schlesien...*, Budissen 1726, s. 535.

¹⁷ W. Sękowski, *Herbarz szlachty śląskiej*, t. 6, Katowice 2008, s. 287.

¹⁸ J.D. Köhler, *Schlesische Kern-Chronick...*, t. 1, Nürnberg 1741, s. 290.

¹⁹ Na temat składu: J.D. Köhler, *Schlesische Kern-Chronick...*, t. 1, Nürnberg 1741, s. 340; Na temat struktury: K. Orzechowski, *Materiały do dziejów urzędników, funkcjonariuszy i służby na Śląsku w ostatnich latach XVII w.*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Przegląd Prawa i Administracji” 1980, nr 516, Prawo XCI, s. 62.

²⁰ J. Sinapius, *Olsnographia oder eigentliche Beschreibung des oelsnischen Fürstenthums in Nieder-Schlesien...*, Leipzig und Frankfurt 1707, t. 1, s. 651-664.

podnoszenia do stanu wyższego osób wchodzących do tego gremium przyniosło im w 1708 r. tytuł hrabiów²¹. Jeszcze pod koniec epoki habsburskiej wśród radców ławy „pańskiej” znajdziemy pięciu katolików z grupy arystokracji, baronów jak Lazarius Ambrosius von Brunetti, Johann Anthon von Fragstein und Nimbsdorf, Alexander Joseph von Mennicht, Franz von Tiepolt, Johann Wilhelm von Würtz und Bourg. Zajmowali więc równe miejsce w stosunku do sześciu szlachciców zwykłych, a razem stanowili interesującą przeciwagę wobec siedmiu „uczonych”. W 1741 r. w skład kolegium Urzędu Zwierzchniego wchodziło również sześciu hrabiów katolickich (na 11 członków szlachty wyższej). Byli nimi hrabia Franz Karl von Kottulinsky, hrabia Rzeszy Franz Carl von Praschma, hrabia Rzeszy Otto Wentzel von Nostitz und Reineck, hrabia Rzeszy Johann Baptista von Neithardt, hrabia Johann Ferdinand von Globen oraz hrabia Rzeszy Gerhard Wilhelm von Strattmann²².

Prócz ogromnej ilości zadań kanclerze faktycznie, jako przedstawiciele Starostów Generalnych, stali na straży porządku konkludowania stanów w czasie trwających sejmów śląskich. Uzupełniali się nawzajem z pełnomocnikami stanów, dbali o ratyfikację decyzji cesarskich zgodnie z wolą panującego²³. Urzędy takie dawały baronom dość szerokie kompetencje. Wyrazisty i energicznie kierujący powierzonymi mu sprawami kanclerz, wspomniany baron Johann Adrian von Plencken z weichbildu oławskiego w księstwie brzeskim, w 1712 r. egzekwował osobiście prawo interwencji królewskiej w sprawie niegospodarności, złego stanu domeny książęcej i łamania prawa w lennym księstwie oleśnickim należącym do Wirtembergów, a nie cesarza²⁴. To w Urzędzie Zwierzchnim, którego Starosta Generalny posiadał czwarte wotum na sejmie i gdzie w XVII w. zapadały najważniejsze dla funkcjonowania prowincji decyzje, panowie, a często reprezentujący ich baronowie, mieli swój oddzielny głos.

Arystokraci, hrabiowie i baronowie wchodziłi w skład Kamery Śląskiej, drugiego urzędu o zadaniach ściśle fiskalnych. W 1741 r. znajdujemy jedynie dwóch z nich – barona Christoph'a Andreeasa von Sternbach oraz barona Carla Friedricha von Nimptsch²⁵. Jednak to hrabiowie byli pierwszymi, którzy przejęli główne kompetencje w tym urzędzie o charakterze fiskalnym i sprawowali pieczę nad jego pracami. Kamera stanowiła władzę skarbową, z zadaniem ściągania śląskich dochodów monarchy oraz czuwaniem nad finansowymi interesami króla w pro-

²¹ R.J. Meraviglia-Crivelli, *Der böhmische Adel*, [Mautern an der Donau] 1885, s. 138.

²² J.D. Köhler, *Schlesische Kern-Chronick...*, s. 291 i n.

²³ P. Jurek, *Sejm śląski z marca 1715 roku*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Przegląd Prawa i Administracji” 1992, nr 1444, Prawo CCXXV, s. 87-89 i 93.

²⁴ L. Wiesner, *Zur Geschichte der Herzogge von Oels, Wuerttembergischer Linie, namentlich Carl Friedrich von Oels und Carl von Bernstadt*, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Altertum Schlesiens” 1862, nr 4, s. 175.

²⁵ J.D. Köhler, *Schlesische Kern-Chronick...*, s. 291 nn.

wincji. Szlachta tytułarna wchodziła z reguły w skład tzw. Kolegium Kamery, którą tworzył jej prezydent i 9 radców, rentmistrz (*Rentmeister*) i starosta celny (*Ober-Zoll-Hauptmann*). Niższe urzędy, takie jak kontroler, buchalter, posłaniec, ekspedytor, raczej pozostawały poza kręgiem zainteresowania szlachty, gdyż wymagały konkretnych, sprecyzowanych kompetencji, których ta niemal z reguły nie miała²⁶.

Hrabiowie byli jego „pierwszymi urzędnikami”, czyli Prezydentami tejże Kamery Śląskiej. Była to reguła, o której jednoznacznie wypowiedział się w swej kronice Johann David Köhler. Podał bowiem, iż „kolegium, samo w sobie, składa się z Prezydenta Kamery, który [to urząd] sprawuje z reguły hrabia” (*das Collegium an sich selbst bestehet aus einem Cammer Praesident, der gemeiniglich ein Graf ist*)²⁷. I tak przykładowo z najczęściej wymienianych hrabiów w 1656 r. funkcję tę sprawował Melchior Ferdinand von Gaschin (1656)²⁸, a w 1703 r. uzyskał ją dopiero przybyły na Śląsk imigrant z rodziny Neyhardt, Johann Baptista. Okres sprawowania urzędu przez tego hrabiego Rzeszy to okres trwający aż do 1741 r. W tym roku zastępcą Prezydenta (*Vice-Cammer-Praesident*) był również hrabia Rzeszy, Friedrich Leopold von Rechenberg. Radcami urzędu natomiast pozostawali hrabia Johann Leopold von Herberstein, hrabia Johann Frantz von Würben und Freudenthal, hrabia Anthon Christoph von Proßkau i hrabia Joachim Ladislaus von Berge. Gremium liczyło wówczas 23 osoby wyznania katolickiego²⁹.

Zakończenie

Z uwagi na ramy opracowania ograniczyliśmy się do najważniejszych postulatów związanych z absolutystyczną formą administracji i partycypacji w niej szlachty w okresie tzw. dominacji cesarsko-królewskiej Habsburgów. Widzimy, iż nowy kształt tego aparatu w prowincji był szeroko przemyślany przez osoby pozostające bezpośrednio oddane Habsburgom. Zmiana polegała zarówno na wprowadzeniu nowych urzędów na Śląsku, takich jak Urząd Zwierzchni, przy zmianie kompetencji urzędników wchodzących w jego skład, jak i przy wykorzystaniu już istniejących, jak Kamera Królewska. W okresie 1629–1740 na urzędy oraz do ciał pomocniczych wprowadzani byli głównie arystokraci, którzy działali, reprezentując władzę monarszą, a nie, jak wcześniej, władzę stanów. Centralizacja i konfesjonalizacja życia publicznego stały się faktem i świadczyły o sposobie podejmowania decyzji na Śląsku przez ponad sto lat.

²⁶ K. Orzechowski, *Materiały do dziejów urzędników, funkcjonariuszy i służby na Śląsku...*, s. 62.

²⁷ J.D. Köhler, *Schlesische Kern-Chronick...*, s. 352.

²⁸ R.J. Meraviglia-Crivelli, *Der böhmische Adel...*, s. 123.

²⁹ J. Sinapius, *Schlesische Curiositäten...*, t. 2, s. 150; J.D. Köhler, *Schlesische Kern-Chronick...*, s. 295 i n.

Literatura

- Acta Publica, Verhandlungen und Correspondenzen der Schlesischen Fürsten und Stände*, red. J. Krebs, t. 5, Breslau 1880.
- Dessmann G., *Geschichte der Schlesischen Agrarverfassung*, Strassburg 1904.
- Eickels v. Ch., *Schlesien in böhmischen Ständestaat. Voraussetzungen und Verlauf der böhmischen Revolution von 1618 in Schlesien*, Köln–Weimar–Wien 1994.
- Hengerer M., *Kaiserhof und Adel in der Mitte des 17. Jahrhunderts. Eine Kommunikationsgeschichte der Macht in der Vormoderne*, Konstanz 2004.
- Hübner H., *Die Verfassung und Verwaltung des Gesamtstaats Schlesien in der Zeit des Dreißigjährigen Krieges*, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Altertum Schlesiens” 1925, nr 59.
- Jaeckel G., *Stände und Volk in Abwehr gegen kirchliche und verfassungsrechtliche Restauration 1621–1629*, „Jahresbericht für schlesische Kirchengeschichte” 1961, nr 40.
- Jedin H., *Eine Denkschrift über die Gegenreformation in Schlesien aus dem Jahre 1625*, [w:] *Kirche des Glaubens*, red. H. Jedin, t. 1, Freiburg 1966.
- Jedin H., *Zwei Denkschriften über die Gegenreformation in Schlesien*, „Archiv für Schlesische Kirchengeschichte” 1938, nr 3.
- Jurek P., *Sejm śląski z marca 1715 roku*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Przegląd Prawa i Administracji” 1992, No 1444, Prawo CCXV.
- Köhler J.D., *Schlesische Kern-Chronik oder Kurze jedoch gründliche Geographisch-, Historisch- und Politische Nachricht von dem Herzogtum Schlesien*, t. 1, Nürnberg 1741.
- Köllner J.Ch., *Wolaviografia oder accurate Beschreibung der Stadt Woblaw in Schlesien...*, Budissen 1726.
- Konopnicka-Szatarska M., *Duchowieństwo zakonne realizatorem habsburskiej polityki kontrreformacyjnej w księstwie głogowskim*, [w:] *Klasztor w państwie średnio-wiecznym i nowożytnym*, red. M. Derwich, A. Pobóg-Lenartowicz, Wrocław–Opole–Warszawa 2005.
- Kuczer J., *Baronowie, hrabiowie, książęta. Nowe elity Śląska (1629–1740)*, Zielona Góra 2013.
- Meraviglia-Crivelli R.J., *Der böhmische Adel*, Mautern an der Donau 1885.
- Miller J., *Absolutism in Seventeenth-Century Europe*, Singapore 1990.
- Národní archiv v Praze, *Česka Dvorská Kancelář*, 752, sygn. IV D 1, krt. 409, 426.
- Orzechowski K., *Historia ustroju Śląska (1202–1740)*, Wrocław 2005.
- Orzechowski K., *Materiały do dziejów urzędników, funkcjonariuszy i służby na Śląsku w ostatnich latach XVII w.*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Przegląd Prawa i Administracji”, No 516, Prawo XCI, Wrocław 1980, s. 51–76.
- Schimka E., *Zusammensetzung des nō. Herrenstandes 1520–1620*, Wien 1967 [manuskrypt pracy doktorskiej].
- Sękowski W., *Herbarz szlachty śląskiej*, t. 6, Katowice 2008.
- Sinapius J., *Olsnographia oder eigentliche Beschreibung des oelsnischen Fürstenthums in Nieder-Schlesien...*, t. 1, Leipzig und Frankfurt 1707.
- Válka T., *Karrieristen oder fromme Männer? Adelige Konvertiten in den böhmischen Ländern um 1600*, „Frühneuzeit-Info” 1999, nr 10, z. 1–2.
- Velsen v. D., *Die Gegenreformation in den Fürstentümern Liegnitz-Brieg-Woblaw. Ihre Vorgeschichte und ihre staatsrechtlichen Grundlagen*, Leipzig 1931.
- Wiesner L., *Zur Geschichte der Herzöge von Oels, Wuerttembergischer Linie, namentlich Carl Friedrich von Oels und Carl von Bernstadt*, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Altertum Schlesiens” 1862, nr 4.
- Winkelbauer T., *Grundherrschaft, Sozialdisziplinierung und Konfessionalisierung in Böhmen, Mähren, Österreich unter der Enns im 16. und 17. Jahrhundert*, [w:] *Konfessionalisierung in Osteuropa. Wirkungen des religiösen Wandels im 16. und 17. Jahrhundert in Staat, Gesellschaft und Kultur*, red. J. Bahlcke, A. Strohmezer, Stuttgart 1999.